

DOI: 10.18427/iri-2017-0051

Kulturális identitás a mobilkorban

© **Lehmann Miklós**

ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszék, Budapest

miklos@lehmann.hu

Az iskolai oktató-nevelő feladatok egyik kitüntetett része a gyermekek pszichoszociális fejlődésének elősegítése – ehhez pedig olyan környezetet kell biztosítani, amely egyaránt támogatja a személyiségfejlődést, a szociális kompetenciák kialakulását és a közösségi összetartozás fejlesztését. Új kihívást jelent a pedagógus számára, hogy a digitális környezet térnyerése mindhárom területet erőteljesen érintette: a személyiség fejlődésében például az online identitás kialakítása, a szociális kompetenciák terén a web 2.0, különösen pedig a közösségi oldalak befolyása, a közösségi összetartozás formálásában pedig az újabb sajátosságok alapján létrejövő online (vagy akár virtuális) közösségek jelenthetnek problémát. És bár hiba lenne minden újabb nevelési feladattal az iskolákat megterhelni, e problémák kezelésében valóban lényeges szerepe van az intézményeknek és személyesen a pedagógusnak.

A probléma jobb megértéshez érdemes Hall (1997) elméletét alapul véve áttekinteni, mivel jellemezhető a kulturális identitás kialakításának folyamata. A gyermek belső világa és a külső környezet közötti összeköttetést a személyiség kulturális vonatkozásai biztosítják: a kultúra nyújtja azokat a szimbolikus eszközöket (a sajátos jelkészletből felépülő szavakat, szövegeket, hangokat, képeket és mozgóképeket), amelyek egyaránt lényegesek a saját identitás kiépítésében és mások megértésében – mi több, a szociális interakciók összességében. Ezekkel az eszközökkel a mai társadalomban felnövekvő fiatalok mindegyike már kora gyermekkorától kezdve találkozik, és a kognitív fejlődés adott szakaszának megfelelő módon használja is azokat. Szembetűnő, hogy Hall egyfajta szociológia identitásfogalmat alkalmaz elméletében (vagy pontosabban: továbbfejleszti azt), amely szerint az identitás a személy és a társadalom közötti interakció során bontakozik ki, és ugyan rendelkezik valamilyen belső, egyéni központtal, a környezetében megtalálható társadalmi és kulturális elemek, melyekkel kapcsolatba kerül, folyamatosan befolyásolja (a gyermekkor nyilvánvalóan a legfogékonyabb időszak ebből a szempontból, de az identitás alakulása a különböző hatások nyomán egész életen át folytatódhat).

A problémát Hall abban látja, hogy egyrészt a posztmodern kor a szubjektum átalakítása során elveszi azokat a támpontokat, amelyek a modernitásban kulturális rögzítettséget, biztos sarokpontokat jelentettek az identitás kialakításában, másrészt a globalizáció eltávolítja azokat a kulturális elemektől, amelyek hagyományosan meghatározták az egyén szociális kötődéseit, a család, a csoportok és a nemzet szintjén egyaránt. A szimbolikus eszközök, jelkészletek folyamatos mozgásba kerülnek, megsokszorozódnak, és egyre erőteljesebben az egyén választásától függenek. Pedagógiai szempontból hozzá lehet tenni, hogy e választáshoz többé-kevésbé kialakult identitás szükséges, olyan, amelyekkel a gyermekek még nem

rendelkezhetnek. Ők ezért a lehetséges identitások sokaságával találkoznak, a választáshoz és azonosuláshoz nem találnak megfelelő támpontokat. Az identitás posztmodern fragmentálódása tehát a kulturális sokféleségben, az alternatív jelkészletek tömegével már gyermekkortól kezdve megnehezítik a stabil identitás kiépítését.

A globalizáció a kulturális pluralitás mellé egy szinte ellentétes irányú folyamatot, a homogenizációt illeszti. Azok a tényezők, amelyek a kulturális identitás formálásában meghatározóak, a sokféleségben olvadnak össze, *lingua franca*-t képezve. Találón jellemzi a helyzetet Brooke (2009), aki ebből kiindulva a *lingua fracta* kifejezést használja. Brooke az új média (a digitális médiumok összessége) kapcsán állapítja meg, hogy a jelkészletek proliferációja, nyitott és generatív mivolta révén a kulturális átadást – ezáltal pedig a kulturális környezetet – nehezen értelmezhetővé tette (sőt, az értelmezés maga is a lehetőségek folyamatos újragenerálást jelenti). Mindez rávilágít arra, hogy amit Hall a kulturális identitás elbizonytalanodásáról írt, az lényegében a digitális környezet megjelenésével válik igazán valóságossá. Brooke a felület (*interface*) elsődlegességére hivatkozik, amikor a kulturális közvetítés átalakulását jellemzi, tekintettel arra, hogy a különböző kulturális elemek egy digitális eszköz által létrehozott virtuális felületen jelennek meg, a felület sajátosságai pedig meghatározzák a közvetítés lehetőségeit (így például egy blog felülete lehetőséget biztosít a fordított időrendi áttekintésre, a visszajelzések küldésére vagy a közösségi oldalakon való megosztásra; ez utóbbi esetén pedig már egy újabb felület, a maga újabb lehetőségeivel jeleníti meg az adott kulturális elemet vagy tartalmat).

Amikor tehát a pedagógus megkísérli kezelni azokat a problémákat, amelyek a gyermekek digitális eszközhasználatának növekedésével köthetők össze, a kulturális identitás kérdését sem hagyhatja figyelmen kívül. A kulturális identitást alakító elemek a digitális környezetben bukkannak fel, de megfelelő nevelés hiányában a gyermekek identitásának formálásában gátló tényezőkként hatnak. A *lingua fracta* így univerzális, töredékes és a személyiség alakításában igencsak kétséges kultúrára vonatkozik. A digitális környezet alapvetően módosította a gyermekek és fiatalok mindennapi szociokulturális környezetét, mivel tevékenységeik jelentős részben átköltöztek a digitális eszközeik által biztosított információs és kommunikációs térbe – amelynek jelkészletét a *lingua fracta* biztosítja.

Ebben már maguknak az eszközöknek is komoly szerepe van. A gyermekek előszeretettel használják az újabb technikai eszközöket, és mivel személyiségfejlődésük részeként kísérleteznek különböző identitásokkal és az identitásukat kialakító stratégiákkal, erőteljesen kihasználják a technikai eszközök nyújtotta lehetőségeket. *Weber és Mitchell* (2008) szerint az – elsősorban kamaszkorban – tapasztalható identitásválság során az új médiumok kézenfekvő eszközökként kínálóznak az identitás keresésében, melyeket az ipari társadalmak fiataljai előszeretettel alkalmaznak is, akár tudatosan, akár tudattalanul. A web 2.0-ás online alkalmazások, a tartalmak előállításának lényeges részét képezi az identitás konstrukciójának. A fejlődésnek ebben a fázisában a fiatalok számára kifejezetten kedvező a konstrukció lezáratlansága, a folyamatos újrendezés vagy újraalkotás, amely a kísérletezésben az újabb identitások létrehozását ösztönzi. *Mizuko Ito* (2010) a *média-mix* fogalmát használja a folyamat magyarázatához: a fiatalok a kísérletezés során a digitális környezet különböző modalitásaiban megtalálható elemeket egymással vegyítve, saját élménnyel kiegészítve jelenítik meg identitásuk meghatározásához. A közösségi oldalak és alkalmazások mindent biztosítanak ehhez; de közösségi technológiaként egyaránt szervezik a fiatalok közösségi életét és identitáskeresését. Mint közösségi technológia, fő tulajdonsága a rugalmasság

mind formájában, mind tartalmában – e rugalmasság pedig a kulturális identitás kialakításának sajátos posztmodern karakterével függhet össze.

A kulturális identitás tekintetében a technológia biztosította szabadság így egyszerre jelenthet előnyt, mivel a kísérletezés széles terepét kínálja fel, valamint hátrányt, mivel rugalmassága révén eltünteti a biztos, rögzített viszonyítási pontokat, amelyek az identitás kiépítésében lényegesek lehetnének. A pedagógia azonban nem ragadhat le a hátrányok (vagy ritkábban, az előnyök) hangsúlyozásánál, inkább úgy kell számolnia a technológiai meghatározottságokkal, mint körülményekkel, melyekhez adaptálnia kell módszereit. A digitális környezet természetében hordozza azt a rugalmasságot, töredezettséget és lezáratlanságot, amelyek a kulturális identitást folyamatos mozgásban tartják. A web 2.0 és a közösségi oldalak állandóan változó alapanyagot és eszközöket biztosítanak a fiatalok számára, hogy kulturális identitásukat meghatározzák – de ugyanakkor meg is akadályozhatják, hogy az identitás rögzített formát nyerjen. *Papacharissi* (2011) kiemeli, hogy a személyiség formálásában a digitális környezet révén megnövekedett azon elemek száma, amelyek folyamatos mozgásban tartják az identitást: a remixek, mémek és mashup-ok, a tömegmédiából átkerült narratívák, a digitális környezetre jellemző nyelvi fordulatok vagy képi megjelenítések egymással variálhatók, különböző kulturális háttereket és eltérő szubkultúrák elemeit vegyíthetik. Az önkifejezést segítő interaktív alkalmazások hozzájárulnak az identitás kiépítéséhez, de nem biztosítják azt a kulturális közeget, amely a Hall által definiált kulturális identitás létrejöttéhez szükséges lenne.

Ez a hiányosság könnyen összevethető azzal, amit más kutatások a több kulturális közegben felnövekvő, gyermekkorukban akár többször is más országba költöző személyek esetében tapasztaltak (Hoersting & Jenkins, 2010; Szabo & Ward, 2015). A "kulturális hontalanok" olyan gyermekek, akik úgy érzik, nem rendelkeznek kulturális identitással és csoportkötődéssel, de igényelnék azt (Vivero & Jenkins 1999). Analóg helyzet tapasztalható a digitális környezet kulturális diverzitásának kitett fiatalok esetében is, amikor a különféle szimbolikus jelkészletek sokféleségében nehézkessé válik a saját kulturális identitás felépítése. Szabo és Ward (2015) egyenesen identitásválságról ír, amikor a kulturális diverzitás állandóan megkérdőjelezi azon hiteknek, meggyőződéseknek és elköteleződéseknek a rendszerét, amelyek lényegiek az identitás rögzítésében – jelezve ugyanakkor, hogy fejlődéslélektanilag természetesnek tekinthető, amennyiben a személy életében, annak bizonyos szakaszaiban bekövetkezik hasonló válság. Mivel a digitális környezetben minden állandó mozgásban van, megszűnik a rögzítettség, így elképzelhető, hogy a válságállapot sem csupán egyes életszakaszokra lesz jellemző, hanem hosszabb időszakokra.

A nevelésnek mindezek miatt fel kell vállalnia azt a feladatot, hogy a kulturális identitást támogassa és erősítse a gyermekekben. A hagyományosnak mondható módszerek, így a kötelező olvasmányok, ünnepségek, a kulturális összetartozást megerősítő rendezvények csak másodlagos szerepet játszhatnak ebben, mivel a gyermekek idejük jelentős részét a digitális környezet kulturálisan rugalmas és összetett közegében töltik. Ahhoz, hogy a pedagógus hatékony segítséget tudjon nyújtani, munkájába be kell építenie a gyermekek által mindennaposan használt digitális alkalmazásokat. A közösségi oldalak, a remixen és megosztáson alapuló kulturális termékek képesek orientálni a gyermekek kulturális identitásának formálását, de ehhez az szükséges, hogy a pedagógus segítséget nyújtson számukra a megfelelő használathoz. Ideális esetben a közösségi oldalak és a web 2.0-ás alkalmazások egyfajta tükrökként működnek, ezáltal pedig segítik tisztázni az

identitást; ha azonban a gyermekek támpontok nélkül maradnak a digitális környezetben, akkor csupán zavart eredményeznek.

Lényeges azt is szem előtt tartani, hogy a gyermekek számára a digitális környezet elemei a kulturális identitásukat is meghatározó összetevők lehetnek. Ezért a pedagógus sokat segíthet azzal, ha a gyermekek számára ismert eszközökön és alkalmazásokon keresztül közvetíti azokat a kulturális tartalmakat, amelyeket szeretne hozzájuk eljuttatni.

A digitális környezetben sokféle erőteljes eszköz található mindehhez. A kulturális identitás felépítése szempontjából lényeges narratívák vagy történelmi események feldolgozásához például lehetséges a közösségi oldalak struktúráinak felhasználása, így a fiatalok számára ismerős közeg erősítheti identitásukat. A Magyarországon is legelterjedtebb közösségi oldal, a Facebook a felhasználó élményeit és életeseményeit egy idővonalon jeleníti meg, szemléletessé és mások számára hozzáférhetővé téve a felhasználó egyéni narratíváját. A The Wall Machine (<http://thewallmachine.com>) alkalmazás ezt a sémát aknázza ki, amikor lehetőséget nyújt bármilyen profil és idővonal megalkotására – így akár történelmi események vagy a kulturális identitást meghatározó más narratívák közös feldolgozásának része is lehet. A fiatalok számára a mindennapokból és a kortársakkal való érintkezésből ismerős struktúra a narratívát a jelenkor szempontjai szerint, kifejezetten a digitális környezetben felnövekvő nemzedék számára is könnyen megérthetővé teszi, miközben jól közelíti egymáshoz a múlt (történelmi) és a jelen (kortárs) perspektíváját. A konstrukció során a profilok megalkotásával a fiatalok az egyes szereplők nézőpontját, cselekvéseik és döntéseik szempontjait is megérthetik, a teljes történet kibontakozását, kulturális identitásukban játszott szerepét pedig közösségi módon, együttesen, az események modern újraalkotásával valósítják meg.

A kulturális identitás kialakításában ugyancsak lényeges azoknak az információs egységeknek a szerepe, amelyeket Dawkins (1986) elméletéből kiindulva a digitális környezetben mémeknek neveznek. Dawkins a gének analógiájára minden, a kultúra felépítésében közrejátszó információs egységet e fogalom alá sorol. Az analógia azonban azt is jelenti, hogy a mémeken a génekhez hasonló szelekciós és replikációs folyamatok mennek végbe – ezt a web 2.0 alkalmazásai szembetűnő módon meg is valósítják, termékeik pedig a remixek és mashup-ok formájában jelennek meg. Az interneten elérhető mémgyárak e folyamatok intézményes képviselőinek tekinthetők; többségük széles választékban kínál olyan sémákat, amelyek a kultúra különböző elemeit, eseményeket, karaktereket vagy ikonikus képeket használnak fel újabb tartalmak létrehozására (pl. <https://memegenerator.net>). Mivel a mémek részt vesznek a kulturális identitás formálásában, a pedagógia számos területen kiaknázhathatja azokat. A fiatalok által létrehozott mémek újabb elemekkel bővítik a kulturális identitás, egy-egy narratíva társas konstrukcióját, miközben akár közös kritikai elemzések alapjául is szolgálhatnak.

Hall a kulturális identitással összefüggő problémákat a posztmodern fragmentálódásban és a globális kultúra homogenizáló hatásában látta. A pedagógia oldaláról a mémek mindkét területen jelenthetnek előnyöket, mivel különböző diszciplínákban és kognitív területeken hasznos jellemzőket mutatnak fel. A megfelelő mém sémájának alkalmazásával létrehozható az a kontextus, amely elősegíti az események megértését és beépülését a kulturális identitásba. Ugyanakkor – mivel a séma és vele a kontextus lecserélhető, – a fiatalok számára nyilvánvalóvá teszik a lehetséges nézőpontok sokaságát, a plurális szemléletmód

előnyeit, az események megértését pedig több irányból biztosítják. A mémek előállítására a fiatalok számára aktív tanulás és megismerés, amely élményt is hordoz, miközben létrehozza a kulturális identitás kialakításához nélkülözhetetlen szociális kötődéseket.

A narratíva közös alkotása a web 2.0 mozgóképes eszközeivel is megvalósítható. A gyermekek által alkotott vagy az interneten készen talált nyersanyagból közösen hozhatóak létre a kulturális identitás szempontjából lényeges tartalmak, melyek jelentőségét az önálló és a közös alkotás már önmagában is növeli (pl. <https://www.wevideo.com> vagy a YouTube saját szerkesztője a <https://www.youtube.com/editor> címen).

A példákban jelzett eszközök csupán kiragadott példák annak illusztrálására, miként segítheti elő a nevelő munka a kulturális identitás kialakulását. Nem állítható, hogy a fiatalabb generációk kulturális identitása teljes válságban lenne, de mindenképp érzékelhető, hogy a gyermekek környezetének változásával a személyiségfejlődésükhöz szükséges korábbi feltételek megváltoztak. Szükséges, hogy a pedagógus tisztában legyen a digitális környezet súlyának növekedése nyomán előálló problémákkal a gyermekek személyiség- és szociokulturális fejlődésének terén – a nevelésben pedig a problémák kezelésére kreatív, a digitális környezetben elérhető eszközöket legyen képes alkalmazni.

Irodalomjegyzék

- Brooke, Colin Gifford (2009). *Lingua Fracta. Toward a Rhetoric of New Media*. New York: Hampton Press.
- Dawkins, Richard (1986). *Az önző gén*. Budapest: Gondolat.
- Hall, Stuart (1997). A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk.), *Multikulturalizmus* (pp. 60-85). Budapest: Osiris.
- Hoersting, Raquel C., & Jenkins, Sharon Rae (2011). No place to call home: Cultural homelessness, self-esteem and cross-cultural identities. *International Journal of Intercultural Relations*, 35 (1), 17-30.
- Ito, Mizuko (2010). Mobilizing the Imagination in Everyday Play: The Case of Japanese Media Mixes. In Sonvilla-Weiss, S. (Ed.), *Mashup Cultures* (pp. 79-97). Wien: Springer.
- Papacharissi, Zizi (2011). A Networked self. In Papacharissi, Z. (Ed.), *A Networked self. Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* (pp. 304-318). New York: Routledge.
- Szabo, Agnes, & Ward, Coleen (2015). Identity development during cultural transition: The role of social-cognitive identity processes. *International Journal of Intercultural Relations*, 46, 13-25.
- Vivero, Veronica Navarrete, & Jenkins, Sharon Rea (1999). Existential hazards of the multicultural individual: Defining and understanding "cultural homelessness". *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 5 (1), 6-26.
- Weber, Sandra, & Mitchell, Claudia (2008). Imagining, Keyboarding, and Posting Identities: Young People and New Media Technologies. In Buckingham, D. (Ed.), *Youth, Identity, and Digital Media. The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning* (pp. 25-48). Cambridge, MA: MIT Press.